

Цілком очевидно, що потреба “керованості” і “контрольованості” соціалізаційних процесів постійно зростає. Це призвело в останнє десятиріччя до різкого підвищення актуальності проблеми соціального виховання і оформленню особливої галузі знань, що є результатом диференціації і спеціалізації педагогічної науки, яка отримала назву “соціальна педагогіка”. Тому ця проблема вимагає подальших досліджень у напрямку соціалізації виховання, соціалізації підростаючого покоління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 376 с.
2. Борытко Н.М. Пространство воспитания: образ анд. – Волгоград: Перемена, 2002. – 225 с.
3. Введение в социальную педагогику.– М.: Ин-т практ. анд. о р, 1997.
4. Газман О. анд. о ро свободы: Путь в гуманистическую цивилизацию XXI века // анд ценности образования.– М.: Инноватор, 1996. – № 6.
5. Гордин Л.Ю. Воспитание и социализация личности //Сов. анд. о ро. – 1991.– № 2.
6. Давыдов В.В. Научное обеспечение образования в свете нового педагогического мышления // Новое педагогическое мышление. – М.: анд. о ро, 1989.
7. Джурицкий А.Н. История анд. о ро древнего и средневекового мира: Уч. Пособие для высшей школы. – М.: Совершенство, 1999. – 224 с.
8. Кодатенко О.М. Педагогическая поддержка социализации личности подростка: Дис. ... анд.. Пед. Наук: 13.00.01. – Саратов, 1998. – 226 с.
9. Кон И.С. Психология старшеклассника.– М., 1980.
10. Кон И.С. анд. о ро личности. – М., 1970. – 312 с.
11. Кон И.С., Ольшанский В. Социализация // Философская энциклопедия.– М., 1970. – Т. 4.
12. Лукашевич Н.П., Слодков В.Т. анд. о ро образования.– К., 1997.
13. Москаленко В.В. Социализация личности. – К., 1986.
14. Мудрик А.В. Воспитание // Российская педагогическая энциклопедия: В 2 т. – М., 1993. – Т. 1.
15. Парыгин В.Д. Социальная психология как наука. – Л., 1967.
16. Петрищев В.И. Великобритания: Социализация молодёжи на рубеже 90 г. XX столетия.– анд. о рол: анд. о рол. Гос. Ун-т, 1992. – 145 с.
17. Ручка А.О. Социализация // Соціальне управління. – К., 1986.
18. Савченко С.В. Социализация студенческой молодёжи в условиях анд. о роль образовательного пространства. – анд. о : Альма Мастер, 2003.
19. Сребная Н.М. Организационно-педагогические условия создания личностно-ориентированной системы внеучебной деятельности в вузе: анд. ... анд.. Пед. Наук: 13.00.01. – М., 2000. – 148 с.
20. Шестопал Е.Б. Личность и политика. – М.: анд., 1988.
21. Ясная Л.В. Социализация // анд. о ро: Словарь-справочник. – М., 1991. – Т. 3.

УДК 37.013.77

С. Г. Шебанова, М. М. Волченко

ЗОВНІШНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ

Феномен тілесності людини довгий час знаходився поза рамками психологічного аналізу. Але в останні роки психологи активно освоюють простір тіла, що пов'язано, у першу чергу, із психотерапевтичною практикою лікування психосоматичних і соматоформних невротичних розладів (Т. Говорун, Г. Зелінська, Н. Терещенко та ін.) [1: 3: 7]. Медичні і психологічні дослідження виявляють нові й нові аспекти взаємодії психіки та тіла (Н.В. Булатевич, І.А. Грабська, Т.П. Вівчарик, А.Ш. Тхостов та ін.) [6]. Аналіз наукових джерел показує, що для опису феноменів тілесності в психологічній науці різні автори вживають різноманітні поняття: схема тіла, образ тіла, фізичне (тілесне) “Я”, тілесна ідентичність, “тілесний досвід”, “концепція тіла” тощо (І. Жеребкіна, Е.С. Креславский, Е.Т. Соколова та ін.) [2: 4: 5]. Це пов'язано з тим, що на сучасному етапі розвитку психологічної науки тіло розглядається в декількох контекстах: як соматична основа

психологічних характеристик людини, як культурний символ, як джерело інформації про особистісні характеристики людини, як об'єкт соціальної комунікації і перцепції (А.Ш. Тхостов, К. Christiansen, R. Knusmann, A. Synnot та ін.) [6: 8: 9].

Незважаючи на численні вказівки на те, що образ тіла не тотожний тілесній ідентичності і що тілесна ідентичність є основою для формування образу тіла, у вітчизняній психології і сексології найчастіше "образ фізичного "Я" розглядається як синонім "тілесної ідентичності" (Т.В. Говорун, А.С. Кочарян та ін.) [1]. Очевидно, така неточність пов'язана з нерозробленістю поняття тілесна ідентичність. Отже, недостатня визначеність у термінологічному апараті обумовлює актуальність та вибір теми даної роботи. Об'єктом дослідження нами обрано феномен тілесності, що є базовою основою для формування усіх видів тілесного досвіду. В якості предмета дослідження виступив образ зовнішності як соціального об'єкта. Мета спрямована на узагальнення існуючих в сучасній психології уявлень про поняття, що пов'язані з тілесністю людини.

Аналіз наукової літератури показує, що у контексті розгляду зовнішності як соціального об'єкта (у якому тіло аналізується як об'єкт соціальної комунікації і перцепції) існує два підходи: тіло і соціальна атрибуція, тіло і "Я"-концепція (Т.В. Говорун, Є.С. Креславский, А.Ш. Тхостов та ін.) [1: 4: 6].

Тіло і соціальна атрибуція. Сюди відносяться дослідження ролі тіла, зовнішності в соціальному сприйманні. Так, наприклад, існує схильність приписувати визначені особистісні риси кожному типу статури. Показано, що зовні привабливі люди є більш соціально успішними як у міжособистісному спілкуванні, так і в професійній діяльності. Так красиві школярі (і хлопчики, і дівчатка) мають більш високий соціометричний статус; жінкам, що володіють привабливою зовнішністю, суд призначає більш м'який вирок; при прийомі на роботу за інших рівних умов перевага віддається більш привабливій людині і т. п. Крім того, досліджується тенденція приписувати визначені характерологічні риси певному типу зовнішності [7]. Так, наприклад, у дослідженні К. Christiansen, R. Knusmann розглядається такий феномен, як сприйняття зовні мужніх чоловіків (спортивна статура, високий ріст та ін.), як людей, що мають високий рівень агресивності [8]. Автори виявляють невідповідність даного стереотипу соціального сприйняття: чоловіки з таким типом зовнішності є менш агресивними, чим ті, котрі мають менш виразну, у цьому змісті, зовнішність.

Тіло і "Я"-концепція. Тіло тут розглядається як образ тіла, катексис тіла, задоволеність тілом, прийняття тіла. Виявлено позитивний зв'язок задоволеності зовнішністю і самооцінки, відчуття особистісної захищеності, успішності самореалізації, задоволеності собою як у чоловіків, так і в жінок. Причому виявилось, що різні частини тіла по-різному впливають на самооцінку. Крім того, виявлені гендерні розходження в сприйнятті власного тіла: так у жінок рівень задоволеності тілом нижче, ніж у чоловіків, чоловіки сприймають своє тіло в цілому, а жінки частинами [1: 2].

Найбільш часто вживаним поняттям, пов'язаним з тілесністю, є "образ тіла" (body image). О.Т. Соколова виділяє три основних підходи до визначення "образ тіла" [5]. Перший підхід полягає в ототожненні "образу тіла" з поняттям "схема тіла". Такий підхід представлений в основному в роботах фізіологів і неврологів. У психології поняття "схема тіла" і "образ тіла" розводяться на підставі уявлення про те, що "схема тіла" обумовлюється пропріоцептивними відчуттями, а "образ тіла" є результатом складного процесу психологічного відображення як усвідомленого, так і не усвідомленого. Разом з тим, ототожнення "образу тіла" і "схеми тіла" можна зустріти й у психологічних працях. Так, наприклад, при розгляді рівнів "Я"-концепції виділяється "фізичний "Я"-образ (схема тіла), що викликається потребою у фізичному благополуччі організму", за Р. Артуром поняття "образ тіла" і "схема тіла" вживаються як синоніми. Таке зведення понять існує й в експериментальних дослідженнях, наприклад, J. Money, стверджуючи, що образ тіла одночасно є і фізіологічним, і психологічним утворенням, і що перекручування образу тіла є

вторинними стосовно фізіологічних порушень, фактично зводить поняття “образ тіла” і “схема тіла” (за Н.М. Терещенко) [7].

Другий підхід розглядає образ тіла, як визначену картину розумового уявлення про своє тіло. Образ тіла визначається або як “уявлення індивіда про те, як сприймається його тіло іншими” і є синонімом “концепції тіла”, або як сполучення зорової картини власного тіла (“сприйняття тіла”) і “концепції тіла” (за Н.М. Терещенко) [7].

Представники третього підходу розглядають образ тіла як складну комплексну єдність сприйняття, установок, оцінок, уявлень, зв'язаних з тілесною зовнішністю і функціями тіла. Образ тіла має потрійну природу: перебуваючи явищем чисто психологічним, образ тіла проте містить у собі також і уявлення людини про себе у фізіологічному і соціологічному плані. Наприклад, І.С. Кон (1980) виділяє наступні механізми формування образу “Я” (у тому числі й образу тіла): засвоєння оцінок інших людей, порівняння себе з іншими і самоатрибуція [2].

Р. Шонц (1981) розглядав рівневий опис образу тіла (за Н.М. Терещенко) [7]:

- перший рівень складає схема тіла – сприйняття тіла як об'єкта в просторі, вона стабільна і порушується тільки при глибоких органічних змінах;
- рівень тілесної самоідентичності, на якому визначається самовідчуття людини в тілесних переживаннях;
- тілесне уявлення – постійне знання людини, що розвивається, про своє тіло;
- концепція тіла, що містить у собі всі формальні знання про тіло, об'єктивовані в загальноприйнятих символах.

До цього підходу можна віднести і визначення В. Шонфельда (1963), що виділяє такі складові образу тіла, як (за Н.М. Терещенко) [7]:

- актуальне суб'єктивне сприйняття тіла як зовнішності, так і здатності до функціонування;
- інтерполяризовані психологічні фактори, що є результатом власного емоційного досвіду індивіда, також як і перекручування концепції тіла, що виявляються в соматичних ілюзіях;
- соціологічні фактори, пов'язані з тим, як батьки і суспільство реагують на індивіда;
- ідеальний образ тіла, що полягає в установках стосовно тіла, пов'язаний з порівнянням власного тіла з тілами інших людей.

Трохи інший підхід пропонує О.Т. Соколова. Вона розрізняє в структурі самосвідомості два компоненти – образ фізичного “Я” (відзначимо, що у вітчизняній психології [5] образ тіла й образ фізичного (тілесного) “Я” вживаються як синоніми) як когнітивне утворення (“що я знаю про своє тіло”) і самооцінку як афективне утворення (“як я відношуся до свого тіла”). Розводячи афективні і когнітивні процеси, авторка показує їх взаємозв'язок і взаємовплив у процесі відображення суб'єктом своїх тілесних якостей.

Відзначаючи складність структури образу тіла, Є.С. Креславський, в акті інтроспекції власної зовнішності (чи образу тіла в цілому) виділяє 2 плани: усвідомлення тотожності, ідентичності і уявлення про свою зовнішність як соціальний об'єкт [4]. Таким чином, формування образу тіла визначається як самовідчуттям індивіда, так і соціальними детермінантами. Досліджуючи образ фізичного “Я” у хворих ожирінням, Креславський віднайшов залежність образу тіла від типу сімейних відносин, що, зокрема, визначає сензитивність до статево-вікових стандартів оцінок інших людей. Іншим важливим фактором у формуванні образу зовнішності автор називає переломлені у свідомості родини зразки тілесного символізму чи ті уявлення про “нормальну зовнішність”, що характерні для конкретної родини.

На думку ряду авторів, тілесну ідентичність можна розглядати на двох рівнях. Перший рівень – це відчуття тотожності зі своїм тілом (хілотропічний модус свідомості (за С. Грофом) – здатність фокусування уваги на зовнішніх, об'єктивних показниках благополуччя, у т. ч. здоров'я і тілесного задоволення, чи поняття “укорінення” тілесно-орієнтованої психотерапії). Другий рівень можна назвати “якісним”, тому що він

визначається тим, з яким саме тілом ідентифікує себе індивід, цей рівень зв'язаний з образом тіла, але не тотожний йому, тому що не містить оцінки й більшою мірою являє собою свідомі та несвідомі установки щодо власного тіла.

Слід зазначити, що розгляд зовнішності як соціального об'єкта є переважним в експериментальних дослідженнях феномена тілесності. Експериментальні дослідження образу власного тіла здійснюються за декількома напрямками, а саме:

- порівняльний аналіз образу власного тіла чоловіків і жінок;
- дослідження особливостей образу тіла усередині груп з різними соматичними, психосоматичними та психічними захворюваннями;
- дослідження механізмів розвитку і структури образу тіла в підлітків;
- вивчення специфіки образу власного тіла в осіб, які звертаються до послуг косметичної хірургії й ін.;
- дослідження образу власного тіла в осіб з різними порушеннями харчової поведінки.

Узагальнюючи існуючі в сучасній психології уявлення про поняття, зв'язані з тілесністю людини, можна зробити такі висновки:

- Схема тіла є фізіологічним утворенням, зв'язаним із пропріоцептивними відчуттями і є базовою основою для формування усіх видів тілесного досвіду людини (у т. ч. й образу тіла і тілесної ідентичності). Поняття образ тіла й образ фізичного “Я” синонімічні та можуть виступати як взаємозамінні.

- Образ тіла будується на основі схеми тіла й тілесної ідентичності і є самооцінною структурою, обумовленою соціальними факторами такими, як: ставлення оточуючих людей, у першу чергу батьківської родини, порівняння себе з іншими, створення образу ідеального тіла.

- Тілесна ідентичність містить у собі два рівні: усвідомлення тотожності своєму тілу (т. зв. Укорінення) і якісну ідентичність. Якісний рівень зв'язаний з тим, з яким саме тілом ідентифікує себе людина.

- Перспективним напрямом подальшого дослідження феноменології тілесності є вивчення корелятивних відношень між типом репрезентації у свідомості суб'єкта тілесного потенціалу і способом обрання ним форми самореалізації в процесі життєвого самовизначення.

ЛІТЕРАТУРА:

16. Говорун Т.В. Соціалізація статі та сексуальність. Монографія. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2001. – 204 с.
17. Жеребкіна І. Феміністська теорія 90-х років: проблеми та парадокси репрезентації жіночої суб'єктності // Філософська думка. – 2001. – № 2. – С. 56 – 71.
18. Зелінська Г. Гендер: новий погляд на материнство // Початкова школа. – 2002. – № 5. – С. 55 – 57.
19. Креславский Е.С. Избыточная масса тела и образ физического “Я” // Вопросы анд. о р – 1987. – № 6.
20. Соколова Е.Т. Самосознание и анд. о ро при анд. о р личности. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1989. – 215 с.
21. Тхостов А.Ш. Психология телесности. – М.: анд., 2002. – 287 с.
22. Терещенко Н.М. анд. о рольова структура жіночої тілесної ідентичності: Автореф. дис. ... анд.. Психолог. Наук. – Київ, 2002. – 20 с.
23. Christiansen K., Knussmann R. Strong and muscular – aggressive? Body build and aggression in men // Aggres. Behav. – 1995. – 21, № 3. – P. 126.
24. Synnott A. Tomb, temple, machine and self: the social construction of the body // Br. J. Sociol. – 1992. – Mar; 43(1). – P. 79 – 110.